

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל מדגוני
אגף בכיר שירות פסיכולוגי ייעוצי

תפיסות הורים בנוגע לאלימות בבית הספר: דוח מחקר

הדר בהרב יצחק גילת ענת כורם

סיוון תש"ף יוני 2020

תוכן עניינים

2	 תקציר מנהלים
5	 רקע
6	 מתודולוגיה
7	 ממצאים
8	 היקף האלימות וסוג האלימות
11	 השלכות האלימות על תחושת מוגנות
14	 מניעת אלימות
17	 התמודדות עם חרם חברתי
24	 סיכום
27	 מקורות

תקציר מנהלים

רקע

תופעת האלימות במערכת החינוך מעוררת תשומת לב רבה מאד בעשורים האחרונים, בקרב אנשי חינוך, הורים וחוקרים. עדות לכך ניתן למצוא בסקר שערכה רשות המחקר במכללת לוינסקי, שבחן את תפיסת החשיבות של יעדים אסטרטגיים של מערכת החינוך בעיני הציבור. במדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת נמצא כי שני היעדים החשובים ביותר הם הפחתת אלימות וקידום הרווחה הנפשית של הילדים. בקרב אנשי חינוך, הפחתת האלימות נתפסה כיעד החשוב ביותר. בשנים האחרונות מערכת החינוך משקיעה מאמצים בלתי פוסקים למיגור האלימות. קיימת הסכמה בין כל העוסקים בתחום, כי הצלחת המאמצים האלה תלויה בשיתוף הפעולה בין אנשי חינוך, תלמידים והורים. לפיכך יש חשיבות בהכרת התפיסות של ההורים בנושא האלימות במערכת החינוך. המידע המחקרי בנושא זה הוא מועט. בסקר שנערך בשנת 2016 (ראמ"ה, 2017) נבחנו תפיסות הורים בנוגע להיקף האלימות על סוגיה השונים וכן המאמצים הנעשים על ידי בית הספר לצורך התמודדות מולה. בסקר נמצא כי תופעת האלימות נפוצה בבית הספר, היקפה משתנה בהתאם לסוג האלימות ולסוג בית הספר, כאשר השיעור הגבוה ביותר (53%) דווח לגבי אלימות מילולית בבתי ספר יסודיים. המחקר הנוכחי מבקש להרחיב את ההתבוננות בתופעת האלימות בבתי הספר דרך בחינת נקודת הראות של הורים בנוגע להיקף האלימות על ביטוייה השונים ודרכי ההתמודדות עימה, כולל היבטים של שותפות בין בית הספר להורים.

מטרות המחקר

1. ללמוד על נקודת המבט של הורים באשר לתופעת האלימות בבתי הספר, היקפה וסוגיה השונים
2. להבין כיצד תופסים הורים את דרכי ההתמודדות של בתי הספר עם תופעת האלימות
3. ללמוד על נקודת המבט של הורים בנוגע לחרם חברתי ודרכי ההתמודדות עימו.

מתודולוגיה

הנתונים נאספו באמצעות שאלון אנונימי מקוון, שהופץ בקרב מדגם מייצג של 502 הורים לילדים בכיתות א' – י"ב באוכלוסייה היהודית, בחינוך הממלכתי, הממלכתי דתי והחרדי. השאלון כלל את הנושאים הבאים:
א. הערכת היקף האלימות בבית הספר, על סוגיה השונים ב. תחושת המוגנות של התלמידים ג. התמודדות עם אלימות במסגרת בית הספר ד. רקע סוציו-דמוגרפי של ההורים ומאפיינים של הילדים ד. שאלה פתוחה על התמודדות עם חרם חברתי.

ממצאים

היקף האלימות בבית הספר: על פי דיווחי ההורים, תופעת האלימות נפוצה בבתי הספר: 44% מן ההורים מדווחים כי הילד שלהם חווה אלימות - כקורבן, כתוקפן או כצופה מהצד. היקף האלימות גבוה הרבה יותר בבתי ספר יסודיים מאשר בחטיבות ביניים ובתיכונים. בנוסף, בנים מעורבים באלימות - כקורבן וכתוקפן - יותר מאשר בנות. נמצא קשר חזק בין מעורבות באלימות לבין מקובלות חברתית, כאשר ילדים שאינם מקובלים נחשפים לאלימות בשיעור הרבה יותר גבוה מאשר ילדים מקובלים. לא נמצא הבדל בין החינוך הממלכתי, הממלכתי דתי והחרדי, באשר להיקף האלימות. השכיחות של סוגי האלימות, בקרב התלמידים שהיו קורבנות, היא כדלקמן: אלימות מילולית - 80%, אלימות פיזית - 70%, אלימות רגשית-חברתית - 52%, פגיעה ברכוש - 26%, חרם חברתי¹ - 10%, אלימות מינית - 2%.

תחושת מוגנות: על פי דיווחי ההורים, כרבע מכלל התלמידים אינם מרגישים מוגנים בעת ההפסקות ובעת היותם בשירותים. שמונה אחוזים מבין התלמידים אינם מרגישים מוגנים במהלך השיעור. תחושת המוגנות קשורה למקובלות החברתית, כך שתלמידים המוגדרים (על ידי הוריהם) כלא מקובלים, מרגישים הרבה פחות מוגנים מאשר תלמידים מוגדרים כמקובלים מבחינה חברתית.

התמודדות עם אלימות: תפיסות ההורים בנוגע להתמודדות עם האלימות בבית הספר נבחנה בהקשר לכמה היבטים. להלן עיקרי הממצאים. אמון בטיפול בנושא: בערך 60% מן ההורים מביעים אמון רב במורה ובמנהל בית הספר, לגבי הטיפול באלימות, לעומת 26% מההורים, המביעים אמון במערכת החינוך. האמון בגורמי בית הספר קשור באופן מובהק לזרם החינוכי כך שהוא הגבוה ביותר בחינוך החרדי והנמוך ביותר בחינוך הממלכתי. סמכות המורה: רוב גדול של ההורים - 84% - סבורים ש"מורים צריכים לקבל סמכות להרחיק פיזית ילד שמהווה סכנה לסביבתו". עמדה זו היא בעלת אופי גורף, היא משותפת להורים בזרמי החינוך השונים, ומשותפת להורים העוסקים בהוראה ולהורים העוסקים במקצועות אחרים. עצות לילד קורבן האלימות: רוב ההורים (כ 85%) היו מציעים לילד שלהם לפנות למבוגר בבית הספר, אם הוא היה קורבן לאלימות. כעשרה אחוזים מההורים היו מציעים לילד להחזיר בצורה דומה, לאלימות פיזית או מילולית. אחוזים בודדים מההורים היו מציעים לילד הקורבן לדבר עם הילד התוקף או לא לעשות דבר. התנדבות בסיוע למניעת אלימות: חלק לא מבוטל מן ההורים מוכנים להתנדב בפעולות שונות למניעת אלימות. כך, לדוגמא, 66% מוכנים להיות חברים בצוות הורים אשר יעסוק בנושא, 60% מוכנים לתת הרצאות לתלמידים וכ 50% מן ההורים מוכנים לשמש כתורנים בהפסקות או כתורנים בהסעות.

¹חרם חברתי הוא סוג של אלימות רגשית-חברתית, אבל לאור המשמעות הייחודית של תופעה זאת, ייחדנו לה קטגוריה נפרדת בשאלון

חרם חברתי

חרם חברתי הוא אחד מסוגי האלימות הקשים ביותר מבחינת עוצמת ההשפעה על התלמיד ועל סביבתו. הממצאים הכמותיים העלו ש 10% מבין הילדים שנפגעו מאלימות, היו קורבנות של חרם חברתי. בגלל חשיבותה של הסוגייה, נאספו גם נתונים איכותניים לגביה – ההורים התבקשו בשאלה פתוחה להציע הצעות להתמודדות עם חרם חברתי. הניתוח הלשוני של התשובות מעיד על כך, כי לחרם חברתי על ילדים בבית הספר יש מטען רגשי ומעורבות חזקה בתודעה של ההורים. חלק מן ההורים הגיבו מתוך התנסות אישית – כתלמידים, בשעתו, או כהורים לילדים שנפלו קורבן לחרם – ובשפה שלהם ניכרת סערה רגשית, כגון "הבן שלי חווה זאת ללא תמיכה מבית הספר עד שלא זעקתי את כאבו". ניתוח התוכן העלה מגוון אסטרטגיות למיגור החרם, החל ממניעה ראשונית באמצעות יצירת אקלים של תמיכה וקירבה אשר ישמש כגורם מחסן מפני אלימות, וכלה במניעה שלישונית, באמצעות התערבויות ממוקדות בקרב הילדים המועדים לפגיעה.

השלכות יישומיות

הממצאים מראים שרוב ההורים מוכנים לסייע בהתמודדות עם אלימות בבית הספר, באמצעות דרכים שונות, המתאימות להם. מוצע לערוך בכל בית ספר סקר על מנת להבין טוב יותר את נכונות ההורים לפעול בשותפות עם בית הספר למניעת אלימות וכן למפות את הפעילויות בהן הורים מוכנים להשתתף, ובהתאם לכך לבנות תכנית פעולה אסטרטגית לשותפות בנושא.

לאור ההסכמה של רוב גדול מן ההורים, לאפשר למורים הפעלה של כוח פיזי מתון על מנת להתמודד עם אלימות בבית הספר, מוצע לשקול קבלת היתר למורים, להפעיל אמצעים תקיפים יותר מאשר מותרים כיום, במקרים של אלימות קשה מצד תלמידים.

הממצאים מראים כי יש כ-15% תלמידים לא מקובלים (להערכת ההורים) והללו פגיעים הרבה יותר למעשי אלימות, מאשר הילדים האחרים. מוצע להכשיר מורים ובעיקר מחנכים, ולספק להם ידע וכלים מקצועיים שישימשו אותם בסיוע לילדים הלא מקובלים באמצעות שיחות אישיות והעצמתם בכיתה ובבית הספר, וכמו כן בהעברת פעולות כיתתיות המעלות את המודעות של כלל הילדים למשמעות של מקובלות ובמיוחד של חרם חברתי.

נוכח החשיבות הרבה של שיתוף הורים במאמצי ההתמודדות מול אלימות וחרם חברתי בבית הספר, מוצע לשלב נושא זה בהכשרה להוראה: להביא למודעות המורים לעתיד את קיומה של תופעת האלימות, לצייד אותם בדרכי התמודדת עימה ולהדגיש את חשיבות השילוב של הורים במאמצים אלה.

תפיסות הורים בנוגע לאלימות בבית הספר:

דוח מחקר

רקע

אלימות בית-ספרית הנה מינוח כללי הכולל בתוכו אלימות פיזית, אלימות פסיכולוגית, ואלימות מינית. אלימות בית-ספרית פוגעת בבריאות הפיזית והנפשית של התלמידים הנפלים קורבן לאלימות, כמו גם של אלו הצופים מהצד. במישור הפיזי עשויים להופיע סימפטומים כגון כאבי בטן, הפרעות אכילה, והפרעות שינה. במישור הנפשי, אלימות עלולה להוביל לקשיים בין-אישיים, בדידות, דיכאון, חרדה, ודימוי עצמי נמוך, עד לכדי מחשבות אובדניות והתנהגות אובדנית. אלימות בית-ספרית גם פוגעת ביכולתם של תלמידים להשתתף בפעילויות בית הספר ועשויה להוביל להיעדרות מבית הספר ונשירה מהלימודים (UNESCO, 2017). עם ההכרה שלאלימות השלכות רחבות היקף על התלמיד הנפול קורבן, כמו גם השלכות מרחיקות לכת על האקלים החינוכי בבית הספר ויתר באי המוסד החינוכי, תופעת האלימות במערכת החינוך מעוררת תשומת לב רבה מאד בעשורים האחרונים, בקרב אנשי חינוך, הורים וחוקרים. עדות לכך ניתן למצוא בסקר שבחן את תפיסת החשיבות של יעדים אסטרטגיים של מערכת החינוך בעיני הציבור (גילת, 2019). במדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת נמצא כי שני היעדים החשובים ביותר הם הפחתת אלימות וקידום הרווחה הנפשית של הילדים. בקרב אנשי חינוך, הפחתת האלימות נתפסה כיעד החשוב ביותר. בשנים האחרונות מוקדשים מאמצים רבים מאוד להתמודדות עם התופעה. באפריל 2015 פורסם חוזר מנכ"ל מעודכן "אקלים חינוכי מיטבי והתמודדות מוסדות חינוך עם אירועי אלימות וסיכון" (חוזר מנכ"ל, 2015). בבסיס החוזר מצויה ההבנה שיש לטפל, ברמה המערכתית, בעקביות וביעילות, בהתנהגויות אלימות על מנת ליצור אקלים חינוכי מיטבי. בהתאם לכך, מזה מספר שנים פועלת הרשות הארצית למדידה והערכה (ראמ"ה) בניטור רמת האלימות בבתי הספר באמצעות העברת שאלונים בקרב תלמידים והחל משנת הלימודים תשס"ט, ראמ"ה מבצעת סקר ניטור אלימות בקרב מורים (ראמ"ה, 2018).

בשנת 2006 הקדיש כתב העת "מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית" גיליון שלם לתופעת האלימות במערכת החינוך. בדברי הפתיחה לגיליון, בנבנישתי, חורי-כסאברי ואבי אסטור טוענים כי אחד ההיבטים בהם לא חל שינוי בהתמודדות עם האלימות הוא שיתוף הפעולה בין אנשי חינוך, תלמידים והורים. הכרת התפיסות של ההורים בנושא האלימות חשובה מאד על מנת לייעל את שיתוף פעולה בין כל הגורמים המעורבים בתופעה, במטרה למגר אותה. המידע המחקרי על תפיסות הורים בישראל בנוגע לאלימות בבית הספר

הוא מועט. בסקר שנערך בשנת 2016 (ראמ"ה, 2017) נבחנו תפיסות הורים בנוגע להיקף האלימות על סוגיה השונים וכן המאמצים הנעשים על ידי בית הספר לצורך התמודדות עם תופעת האלימות. המחקר הנוכחי מבקש להוסיף לידע אודות תופעת האלימות בבתי הספר, דרך בחינת נקודת הראות של הורים בנוגע להיקף האלימות על ביטוייה השונים ודרכי ההתמודדות עימה, כולל היבטים של שותפות בין בית הספר להורים.

מטרות המחקר

1. ללמוד על נקודת המבט של הורים באשר לתופעת האלימות בבתי הספר, היקפה וסוגיה השונים
2. להבין כיצד תופסים הורים את דרכי ההתמודדות של בתי הספר עם תופעת האלימות
3. ללמוד על נקודת המבט של הורים בנוגע לחרם חברתי ודרכי התמודדות עימו.

מתודולוגיה

משתתפים

אוכלוסיית המחקר היא הורים לילדים הלומדים במערכת החינוך הממלכתית, ממלכתית-דתית, וחרדית, בכיתות א'-יב'. מדגם מייצג של אוכלוסיית המחקר כלל 502 הורים באוכלוסייה היהודית, בחינוך הממלכתי, הממלכתי דתי והחרדי. להלן מאפייני ההורים: 50% גברים ו-50% נשים. 85% מהמשיבים הם ילידי הארץ. רמת דתיות: 51% חילוניים, 24% מסורתיים, 14% דתיים, ו-11% חרדים. השכלה: 26% בעלי השכלה על-תיכונית, 34% בעלי תואר ראשון, 24% בעלי תואר מתקדם. מצב כלכלי: 17% מעריכים את הכנסתם מתחת לממוצע, 48% מעריכים את הכנסתם כממוצעת, ו-35% מעריכים את הכנסתם מעל הממוצע. 14% עוסקים בתחום ההוראה (כולל ניהול וייעוץ חינוך).

ההורים התבקשו לענות על שאלון בהתייחס לחוויות ילדם בבית הספר. להלן מאפייני הילדים לגביהם התייחסו ההורים במענה על השאלון:

55% בנים. שכבת בית הספר: 61% לומדים ביסודי (כיתות א'-ו'), 21% לומדים בחטיבת ביניים (כיתות ז'-ט'), ו-18% לומדים בתיכון (כיתות י'-יב'). 96% מהתלמידים הם בחינוך הרגיל, 4% הם תלמידי החינוך המיוחד (במסגרת נפרדת או משולבת). זרם מסגרת החינוך: 69% בחינוך הממלכתי, 18% בחינוך הממלכתי דתי, 12% בחינוך החרדי, ו-1% (n=5) בזרם חינוך "אחר" (כגון דמוקרטי או אנתרופוסופי, לא כולל חינוך ביתי)².

² בניתוחים סטטיסטיים שמטרתם השוואה בין הזרמים השונים, הוצאנו את זרם החינוך ה"אחר" מהשוואה לאור המספר הנמוך של משיבים השייכים לזרם זה.

כלי המחקר, פיתוחו, והליך איסוף הנתונים

לצורך המחקר חובר שאלון לבחינת תפיסות ההורים בנוגע לאלימות בבית הספר. השאלון כלל את החלקים הבאים:

- מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של ההורים ומאפיינים לימודיים של הילדים
- תופעת האלימות בבית הספר (היקף וסוג)
- השלכות האלימות על תחושת המוגנות של תלמידים
- מניעת אלימות והתמודדות עמה דרך פרספקטיבה של שותפות הורים-בית ספר.

לאחר שלב הפיתוח הראשוני של השאלון הוא נמסר לשישה שופטים, ביניהם מומחית לאלימות בבית הספר, מומחית לפיתוח שאלונים, הגורמים האחראים מטעם משרד החינוך, ונציגת הורים. התקיימו דיונים בין החוקרים במטרה למזג את ההערות של השופטים.

השאלון הועבר למדגם מייצג של הורים. במידה ולהורה יותר מילד אחד בשכבת הגיל הרלוונטית (כיתות א'-יב'), הם התבקשו לבחור ילד אחד ולהתייחס אליו/ה במענה על השאלון. כאשר נשאלו ההורים על חוויות ספציפיות, התבקשו להתייחס בתשובתם לתקופת הזמן החל מתחילת השנה האקדמית הנוכחית. בכך ביקשנו להגדיר מסגרת זמן רחבה דיה לייצוג מצב האלימות בבית הספר מחד, ומאידך לשמור על מסגרת התייחסות רלוונטית לשנה הנוכחית. השאלון הועבר באמצעות האינטרנט בחודש מרץ 2020, כחצי שנה אחרי תחילת שנת הלימודים תש"ף. השאלון כלל ברובו שאלות רב-ברירה וכן שאלה פתוחה בה התבקשו ההורים להציע דרכים להתמודד עם חרם חברתי.

ממצאים

בפתח הצגת הממצאים נתמקד בתמונת מצב האלימות בבית הספר בשנת הלימודים תש"ף (2019-2020)—היקף האלימות בסוגיה השונים. לאחר מכן נבחן את ההשלכות של אלימות בבית הספר על תחושת המוגנות של התלמידים. בחלק השלישי של פרק הממצאים נתייחס באופן מקיף לסוגיות שונות במניעת אלימות והתמודדות בתי הספר עם תופעת האלימות, בעיקר דרך פרספקטיבה של שותפות בין בית הספר להורים. בין היתר נדווח על תפיסות ההורים בנוגע לגורמים התורמים לאלימות בבית הספר ועל מידת האמון של ההורים בבית הספר ומערכת החינוך בהתמודדות עם אלימות בית-ספרית. לבסוף נציג את ממצאי הניתוח האיכותני לגבי התמודדות עם חרם חברתי. לרוב, הנתונים מוצגים תוך השוואה בין תלמידים בעלי מאפיינים שונים (מין הילד, מידת המקובלות החברתית, הישגים בלימודים) ובין

מאפיינים בית-ספריים שונים (שכבת ומגזר בית הספר). אנו מדווחים גם על ממצאים הנובעים מהשוואות נוספות, כאשר רלוונטי.

תמונת מצב: היקף וסוג האלימות

מדיווחי ההורים עולה כי אלימות בבית הספר נפוצה: 42% מההורים דיווחו על מידה בינונית ומעלה של אלימות, כאשר 29% מהם דיווחו כי האלימות קיימת בבית הספר של ילדם במידה בינונית, ועוד 13% דיווחו כי האלימות קיימת במידה רבה עד רבה מאוד. 25% דיווחו כי ילדם נפל קורבן לאלימות בבית הספר. 11% דיווחו כי ילדם היה מעורב במקרה אלימות בבית הספר כתוקפן, ו-35% דיווחו כי ילדם היה מעורב במקרה אלימות בבית הספר כצופה מהצד. ילדים עשויים לחוות אלימות גם כקורבנות, גם כתוקפים, וגם כצופים מהצד, שכן קטגוריות אלו אינן מוציאות זו או זו. על כן, אומדן מדויק יותר להיקף תופעת האלימות ניתן למצוא בחישוב אחוז התלמידים שכלל לא חוו אלימות בבית הספר. 56% מההורים דיווחו כי ילדם לא חווה אלימות כלל ואלו 44% דיווחו כי ילדם חווה אלימות בבית הספר כקורבן, תוקפן ו/או צופה מהצד. יחד עם זאת, ייתכן כי אחוז התלמידים החווים אלימות גבוה יותר שכן ההורים בדיווחם אינם מהווים מקור ראשון. למעשה, הספרות מצביעה על כך שחלק מקורבנות האלימות אינם משתפים אחרים בחוויה וכי חלק מהמבוגרים אינם מבחינים באלימות או מתייחסים לביטויי אלימות בביטול (UNESCO, 2017).

היקף האלימות בבית הספר ומאפייני בית הספר

על פי דיווחי ההורים, אלימות בבית הספר רווחת הרבה יותר בקרב תלמידי שכבת היסודי בהשוואה לעמיתיהם בכיתות הגבוהות יותר כפי שבא לידי ביטוי בדיווחים על אחוז הילדים שנפלו קורבן לאלימות ($p<.001, \chi^2(2)=40.58$), כמו גם אחוז הילדים שפעלו כתוקפנים ($p<.001, \chi^2(2)=18.23$) ואלו שעמדו כצופים מהצד ($p<.001, \chi^2(2)=25.17$) באירוע אלימות. לוח 1 מציג את הממצאים שהתקבלו. גם בסקר מקיף על עמדות הורים בנושא אלימות (ראמ"ה, 2017) התקבל ממצא דומה, שלפיו אחוז ההורים המדווחים על אלימות (מילולית) בין הילדים בבית הספר היה 19% בתיכון, 36% בחטיבת ביניים ו 51% בבית הספר היסודי. בעוד שיתכן כי ילדים נוטים לחלוק פחות מידע עם הוריהם עם העלייה בגיל, גם המחקר של ראמ"ה שניטר אלימות דרך שאלוני דיווח עצמי של תלמידים מצא כי ככל ששלב הגיל גבוה יותר, נרשמים פחות דיווחים על אלימות (ראמ"ה, 2018).

לוח 1: היקף האלימות הנחוות על פי שכבת בית הספר (N=502)

סך הכול (n=502)	תיכון (n=92)	חטיבת ביניים (n=105)	יסודי (n=305)	
25%	5%	14%	35%	הילד כקורבן
11%	3%	4%	16%	הילד כתוקפן
35%	16%	28%	43%	הילד כצופה
				מהצד

לא נמצאו הבדלים בנוגע לשכיחות תופעת האלימות בזרמי החינוך השונים (ממלכתי, ממלכתי-דתי, וחרדי) על פי ניתוח הנתונים באשר לאחוז הילדים שחוו אלימות כקורבנות, תוקפים, או צופים מהצד. יחד עם זאת, מעניין לציין כי מצאנו הבדלים באשר לתפיסת ההורים בנוגע לחומרת האלימות בבתי הספר של ילדיהם. 47% מהמשיבים שילדם משתייך למסגרת החינוך הממלכתית דיווחו כי חומרת האלימות היא בינונית עד רבה מאוד בבתי הספר של ילדיהם, לעומת 36% במסגרת הממלכתית-דתית, ו-16% במסגרת החרדית ($p < .001, \chi^2(8) = 71.21$)

היקף האלימות בבית הספר ומאפייני התלמיד

נמצאו קשרים מובהקים בין הסבירות שילד ייפול קורבן לבין מין הילד ומידת המקובלות החברתית של הילד. 30% מהבנים נפלו קורבן לאלימות בבית הספר, לעומת 19% מהבנות ($p = .003, \chi^2(1) = 8.98$). התפלגות הילדים על פני משתנה המקובלות החברתית היתה: "מקובל מאוד" ($n=115$), "מקובל" ($n=314$), "לא מקובל", אך לא מציקים לו" ($n=63$), לא מקובל ומציקים לו" ($n=10$). מבין הילדים שהוריהם אפיינו את מצבם החברתי כ"לא מקובל ומציקים לו", 90% נפלו קורבן לאלימות. אחוז התלמידים שנפלו קורבן לאלימות מבין הילדים שאופיינו כ"לא מקובל", אך לא מציקים לו" עמד על 38%. לעומתם, כחמישית מהילדים המקובלים נפלו קורבן לאלימות ($p < .001, \chi^2(3) = 31.28$).

בנוסף, נמצאו קשרים מובהקים בין הסבירות שילד יפעל כתוקפן לבין מין הילד, מידת המקובלות החברתית של הילד, והישגיו הלימודיים. 16% מהבנים פעלו כתוקפים לעומת 5% מהבנות ($p < .001, \chi^2(1) = 13.21$). בנוסף, כ-10% מהתלמידים המקובלים נהגו בתוקפנות, לעומת 16% מהילדים שאינם מקובלים, ו-40%

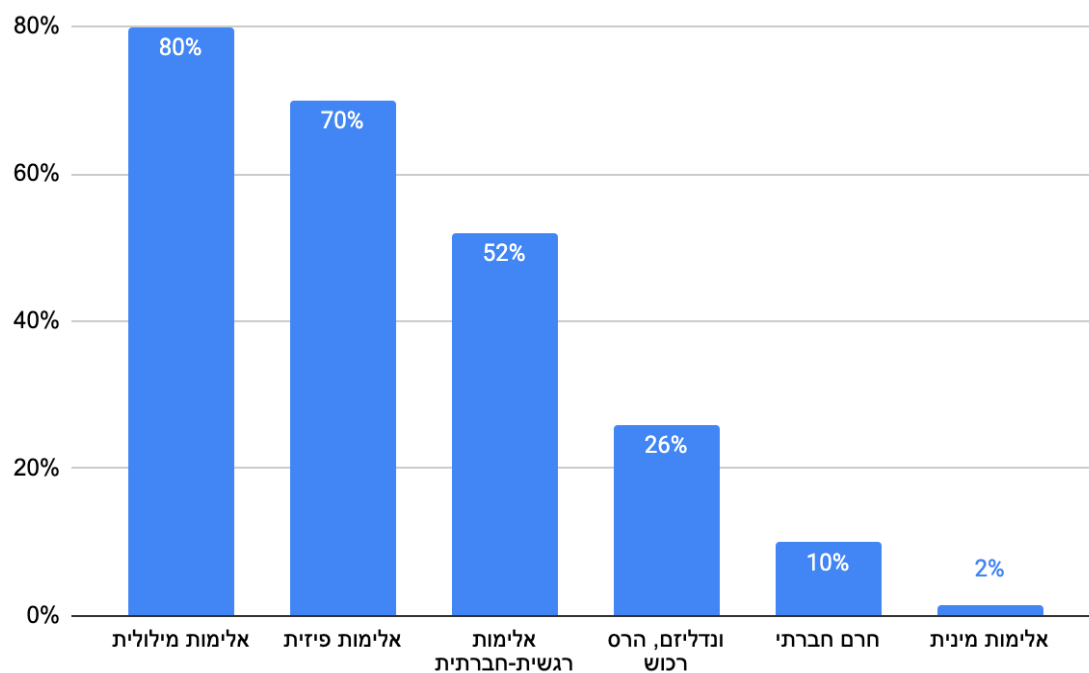
מהילדים שהוריהם אפיינו את מצבם החברתי כ"לא מקובל ומציקים לו" ($\chi^2(3)=11.19, p=.011$). זאת ועוד, אחוז גדול יותר של תלמידים בעלי הישגים נמוכים פועלים בתוקפנות לעומת תלמידים שהישגיהם הלימודיים גבוהים יותר ($\chi^2(4)=13.94, p=.008$).

סוג האלימות בבית הספר

אלימות יכולה לבוא לידי ביטוי במגוון דרכים ותלמיד יכול לחוות אלימות כלפיו ביותר מדרך אחת. מתוך 126 תלמידים שהוריהם דיווחו כי נפלו קורבן לאלימות, מרבית התלמידים נפלו קורבן לאלימות מילולית ו/או פיזית. ראה תרשים 1 באשר לאחוז התלמידים שחוו כל אחד מסוגי האלימות השונים. למרות שאחוז התלמידים שחוו חרם חברתי אינו גבוה באופן יחסי, ההורים רואים בחרם חברתי מצב חירום שיש למגרו באופן מוחלט ומיידי תוך נקיטה של צעדים קיצוניים. ממצא זה עלה בניתוח איכותני של תשובות ההורים לשאלה הפתוחה: "כיצד, לדעתך, על בתי ספר להתמודד עם חרם חברתי (הממצאים מוצגים בהמשך).

מבין הילדים שנפלו קורבן לאלימות, לא נמצא הבדל מובהק בין בנים לבנות באשר לסוג האלימות שחוו, למעט באשר לאלימות מילולית ($\chi^2(1)=4.89, p=.027$): אלימות מילולית שכיחה יותר בקרב בנים בהשוואה לבנות. 86% מהבנים שנפלו קורבן ספגו אלימות מילולית, בהשוואה ל 69% מהבנות שנפלו קורבן.

תרשים 1: אחוז התלמידים שחוו סוגי אלימות שונים, מתוך התלמידים שנפלו קורבן ($N=126$)

הערה: ייתכן שיש חפיפה מסוימת בין הקטגוריות השונות, למשל בין אלימות מילולית לאלימות רגשית-חברתית.

האלימות בהסעה

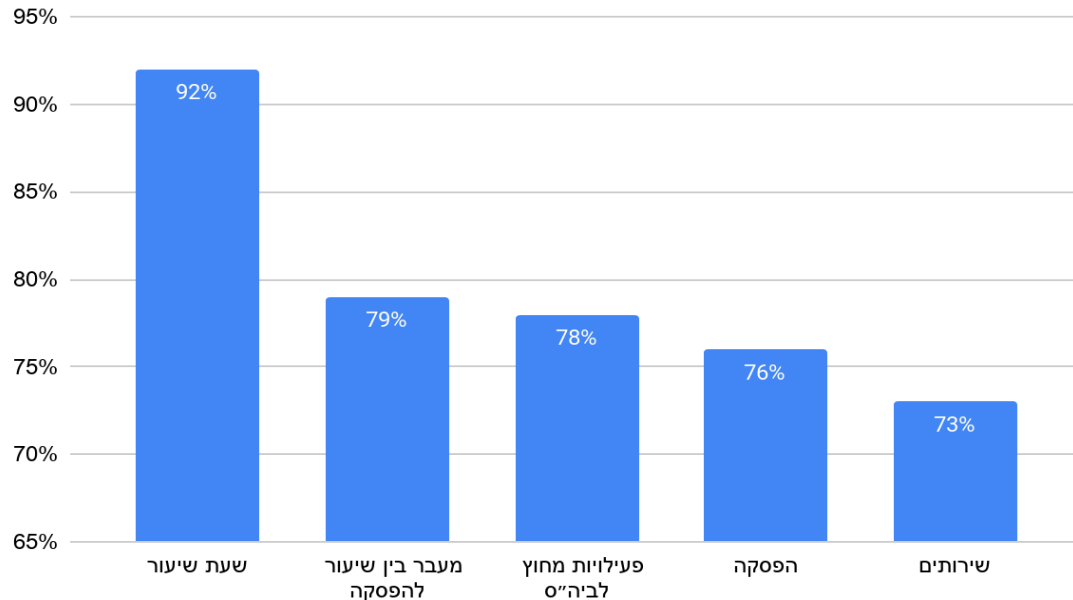
26% מהילדים ($N=129$) נוסעים בהסעות לבית הספר ו/או בחזרה הביתה, לפחות לפעמים בשבוע. על פי דיווחי ההורים, 39% מהילדים הנוסעים בהסעות חוו אלימות בהסעה, כקורבן, תוקפן ו/או צופה מהצד. אלימות בהסעה רווחת הרבה יותר בקרב ילדי בית הספר היסודי בהשוואה לעמיתיהם בכיתות הגבוהות יותר ($p=.016, \chi^2(2)=8.29$): כרבע מילדי היסודי הנוסעים בהסעות ($n=74$) נפלו קורבן לאלימות בהסעה, בהשוואה ל-7% מילדי הסעות הלומדים בחטיבות הביניים ($n=31$), ו-4% מילדי הסעות הלומדים בתיכון ($n=24$). מגמה דומה באשר לאלימות גבוהה יותר בהסעות בקרב התלמידים הצעירים יותר נמצאה גם בדיווחים בנוגע לצופים מהצד ($p<.001, \chi^2(2)=20.63$). גם סקר ראמ"ה מצא כי שיעור התלמידים המדווחים כי חוו אלימות בהסעה גבוה יותר ככל ששלבי הגיל נמוכים יותר (ראמ"ה, 2018).

נמצא הבדל מובהק בין המינים באשר לסבירות ליפול קורבן לאלימות בהסעה: 22% מהבנים העושים שימוש בהסעה, בהשוואה ל-9% מהבנות, נפלו קורבן לאלימות ($p=.048, \chi^2(1)=3.92$). מבין ההורים שילדם נוסע בהסעות, 9% דיווחו כי לדעתם ילדם מרגיש בטוח בהסעה רק במידה מועטה או כלל לא. בכמחצית מההסעות (51%) ישנה נוכחות של מבוגר נוסף מלבד הנהג, אולם לא נמצא קשר בין נוכחות זו לשיחות האלימות בהסעה (כפי שנמדדה בשאלון על פי אחוז הילדים שנחשפו לאלימות בהסעה כקורבנות, תוקפים, ו/או צופים מהצד).

השלכות האלימות על תחושת המוגנות

הורים נשאלו לגבי המידה בה ילדם מרגיש מוגן במקומות שונים בבית הספר: בהפסקות, במעברים בין ההפסקה לשיעור, בשיעורים, בשירותים, ובפעילויות מחוץ לבית הספר (טיולים וכיוצא בזה), על פני סולם בן חמש דרגות: בכלל לא (1), במידה מועטה (2), במידה בינונית (3), במידה רבה (4), במידה רבה מאוד (5). תרשים 2 מציג את אחוז התלמידים אשר מרגישים מוגנים במידה רבה או רבה מאוד בכל אחד מהמקומות. התמקדות באחוז התלמידים שכלל לא מרגישים מוגנים או מרגישים מוגנים רק במידה מועטה מעלה כי תחושת המוגנות בשירותים היא הנמוכה ביותר ולאחריה במעברים בין ההפסקה לשיעור: 8% מהתלמידים מרגישים כלל לא מוגנים או מוגנים במידה מועטה בשירותים, והמצב דומה עבור 5% מהתלמידים במעברים בין ההפסקה לשיעור. לוח 2 מציג את הנתונים במלואם.

תרשים 2: אחוז התלמידים המרגישים מוגנים במקומות השונים בבית הספר (N=502)

לוח 2: התפלגות תחושת המוגנות של תלמידים במקומות השונים בבית הספר (N=502)

המקום	בכלל לא/ במידה מועטה	במידה בינונית	במידה רבה/ רבה מאד
בזמן שיעור	2.4%	5.6%	92%
במהלך ההפסקות	4.5%	20%	75.6%
במעברים בין שיעורים להפסקות	4.7%	15.9%	79.4%
בשירותים	7.5%	19.7%	72.7%
בפעילויות מחוץ לבית הספר	5.1%	16.7%	78.2%

על מנת לקבל מדד המשקף את אחוז המקומות מתוך חמשת המקומות בהם מרגיש הילד מוגן במידה רבה או במידה רבה מאוד, חישבנו "מדד מוגנות"³. על פי דיווחי ההורים, 66% מהילדים חשו מוגנים בכל אחד מהמקומות (כלומר, 100% במדד המוגנות), אולם כל ילד חמישי אינו מרגיש מוגן ברוב המקומות

³ כך למשל, מדד מוגנות 100% מעיד שהילד מרגיש מוגן בכל אחד מהמקומות עליהם שאלנו בשאלון. לעומת זאת, מדד מוגנות 40% מעיד כי רק בשניים מתוך חמשת המקומות מרגיש הילד מוגן.

בבית הספר. (8% מהתלמידים אינם מרגישים מוגנים כלל, 7% מוגנים רק במקום אחד מתוך חמישה, ו-4% מרגישים מוגנים בשניים מתוך חמשת המקומות). ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם הממצאים המדווחים בסקר על ניטור אלימות (ראמ"ה, 2018) בו נמצא כי 80% מהילדים ביסודי ובתיכון ו-76% מהילדים בחטיבה, מרגישים מוגנים בבית הספר. ניתן לראות, אם כך, שיש הלימה בין תלמידים לבין הורים, בנוגע להערכה כי כחמישית מכלל התלמידים בבית הספר אינם מרגישים מוגנים.

מוגנות ומאפייני בית הספר

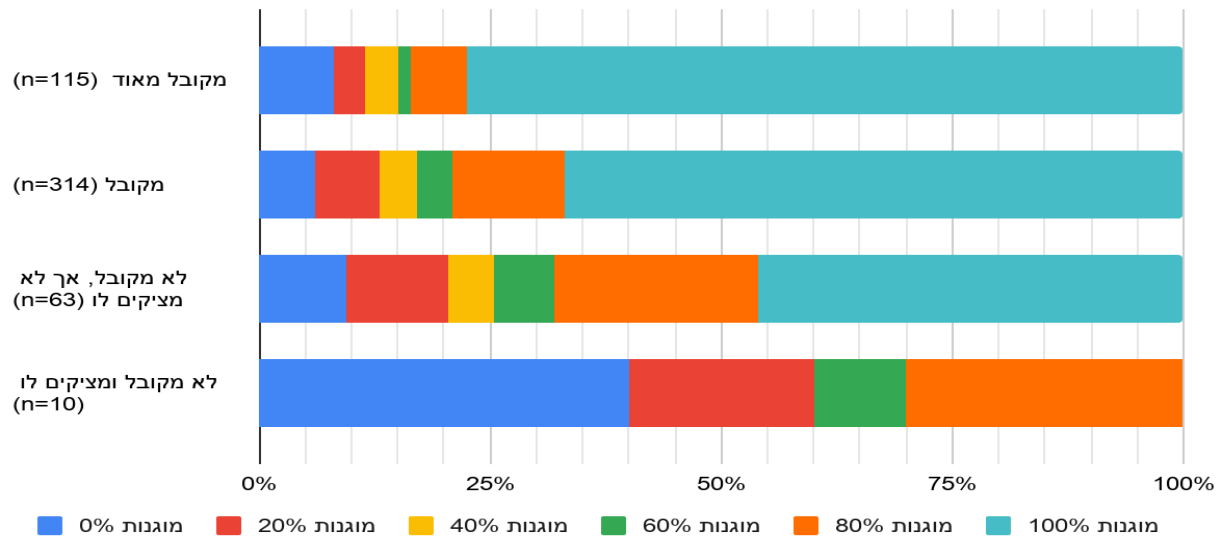
לא נמצאו הבדלים מובהקים בתחושת המוגנות (על פי מדד המוגנות) בין שכבות בית הספר (יסודי, חטיבת ביניים, תיכון), או בין זרמי מסגרת החינוך (ממלכתי, ממלכתי-דתי, חרדי).

מוגנות ומאפייני התלמיד

נמצאו קשרים מובהקים בין תחושת המוגנות של תלמידים לבין מין התלמיד, חווית קורבנות קודמת, מידת המקובלות החברתית, ורמת ההישגים הלימודיים. רבע מהבנים, לעומת 13% מהבנות, אינם מרגישים מוגנים ברוב המקומות בבית הספר ($p=.017, \chi^2(5)=13.94$). מבין התלמידים שלא נפלו קורבן, 73% נמצאים על 100% במדד המוגנות, אולם רק 43% מעמיתיהם שנפלו קורבן חשים מוגנות במידה דומה. זאת ועוד, עבור 15% מהילדים שנפלו קורבן אין ולו מקום אחד בבית הספר בו הם חשים מוגנים ($p<.001, \chi^2(5)=41.29$). ההבדלים בתחושת המוגנות בין ילדים מקובלים לילדים שאינם מקובלים ($p<.001, \chi^2(15)=49.61$) מוצגים בתרשים 3. כמו כן, 67-71% מהילדים שהישגיהם הלימודיים טובים עד מצויינים, אך רק 46% מהתלמידים שהישגיהם חלשים, נמצאים על 100% במדד המוגנות ($p=.029, \chi^2(15)=26.91$)⁴.

⁴ התפלגות משתנה ההישגים (על פי דיווחי הורים): "מצויינים" ($n=151$), "טובים מאוד" ($n=171$), "טובים" ($n=114$), "בינוניים" ($n=54$), חלשים ($n=12$). בניתוח הנתונים לבחינת הקשר בין הישגים לתחושת מוגנות, איחדנו בין קטגוריית ההישגים ה"בינוניים" ל"חלשים", ליצירת קטגוריה רחבה יותר שגם תאפשר את הרצת המבחן הסטטיסטי χ^2 .

תרשים 3: התפלגות מדד המוגנות על פי מידת המקובלות החברתית של הילד

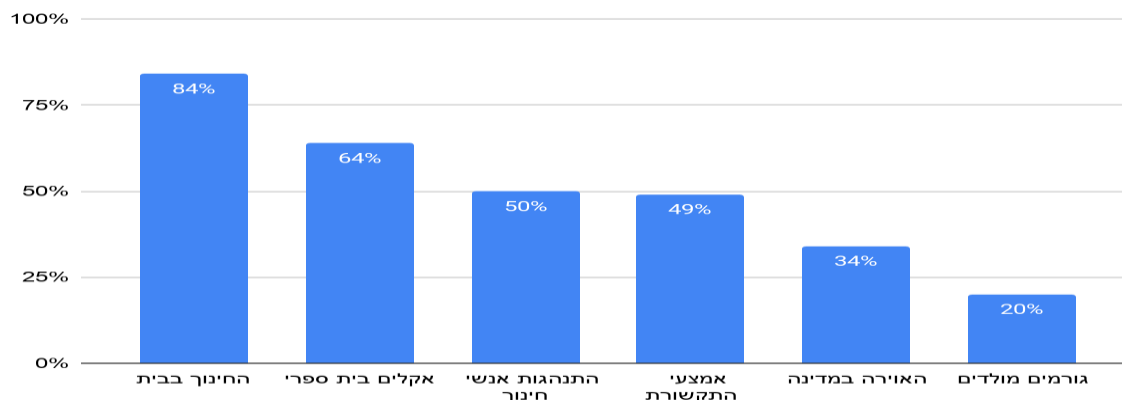
הערה: מוגנות 0% = אין ולו מקום אחד בו מרגיש הילד מוגן, מוגנות 20% = הילד מרגיש מוגן רק במקום אחד בבית הספר, מוגנות 40% = הילד מרגיש מוגן בשני מקומות בבית הספר, וכן הלאה.

מניעת אלימות וההתמודדות עם אלימות בבית הספר

ייחוס הסיבות לאלימות

ההורים התבקשו לציין את מידת הסכמתם בנוגע למגוון גורמים העשויים להשפיע על מידת האלימות בבתי הספר על סולם שנע מ "בכלל לא" (1) ל-"במידה רבה מאוד" (5). תרשים 4 מציג את אחוז המשיבים הרואה בכל גורם כמשפיע במידה רבה עד רבה מאוד על מידת האלימות בבתי הספר.

תרשים 4: תפיסות ההורים בנוגע לגורמים המשפיעים על האלימות בבתי הספר

מסוגלות וסמכות בית הספר בהתמודדות עם אלימות

האמון בבית הספר ובמערכת החינוך : 61% מהמשיבים ציינו כי נושא האלימות נדון בבית הספר בין אם בהתייחסות כללית לנושא ו/או בהתייחסות למקרה ספציפי. נמצא הבדל מובהק בין זרמי מערכת החינוך $(p < .001, \chi^2(2) = 16.86)$: 66% מההורים שילדם הולך לבית ספר ממלכתי, 58% מההורים במסגרת הממלכתית-דתית, ו-39% מההורים בזרם החרדי אמרו כי הנושא נדון בבית ספרם. בנוסף, ההורים נשאלו באשר למידת האמון שיש להם בגורמים השונים--ספציפית: מחנך הכיתה, היועץ החינוכי, מנהל בית הספר, ומערכת החינוך--בטיפול במקרים של אלימות, על פני סולם שנע בין "בכלל לא" (1) ל"במידה רבה מאוד" (5). אחוז המשיבים שנותנים אמון במידה רבה או במידה רבה מאוד במחנך הכיתה ובמנהל ביה"ס (60% לשניהם) גבוה יותר מאלו הנותנים אמון ביועץ החינוכי (48%). בנוסף, רק 26% נותנים אמון במידה רבה או במידה רבה מאוד במערכת החינוך בנוגע לטיפול במקרים של אלימות. בניתוח הנתונים יצרנו מדד אמון המשקף את מספר הגורמים התוך-בית-ספריים (מתוך שלושה: מחנך, יועץ, מנהל) בהם נותן ההורה אמון במידה רבה או במידה רבה מאוד. כך למשל, 66% על ממד האמון מעיד כי ההורה נותן אמון בשניים מתוך שלושת הגורמים התוך-בית-ספריים. נמצא הבדל מובהק במידת האמון הניתנת לגורמים התוך-בית-ספריים בזרמי החינוך השונים $(p = .024, \chi^2(6) = 14.51)$: 55% מהמשיבים בזרם החרדי, 43% מהמשיבים בזרם הממלכתי-דתי, ו-38% בזרם הממלכתי נותנים אמון מלא (100%) בגורמים התוך-בית-ספריים. מנגד, 30% מההורים בזרם הממלכתי, 28% בזרם הממלכתי-דתי, ו-16% בזרם החרדי אינם נותנים אמון אף לא באחד מהגורמים התוך-בית-ספריים (0% על מדד האמון). מידת האמון הניתנת במערכת החינוך דומה בזרמים השונים.

סמכות המורה: ההורים נשאלו באשר למידת הסכמתם עם ההיגד "מורים צריכים לקבל סמכות להרחיק פיזית ילד שמהווה סכנה לסביבתו" על פני סולם בן חמש דרגות: "בכלל לא", "במידה מועטה", "במידה בינונית", "במידה רבה", "במידה רבה מאוד". הרוב המוחלט של ההורים—84.2%—תומכים במידה רבה או רבה מאד, במתן הסמכות למורים. רק 3.4% הסכימו במידה מועטה או כלל לא עם ההיגד,

12.4% הסכימו ההיגד במידה בינונית. לא נמצא הבדל מובהק במידת ההסכמה עם ההיגד בהשוואה בין זרמי החינוך השונים, או בהשוואה בין אלו העוסקים בהוראה ואלו שאינם עוסקים בתחום.

עצת ההורה לילד באשר להתמודדות עם אלימות : הורים נשאלו כיצד ייעצו לילדם לנהוג במידה ויחווה אלימות פיזית, מילולית, או מקוונת מצד ילד אחר בבית הספר. האפשרויות שהוצגו: "לפנות למורה או למבוגר אחר בבית הספר", "להחזיר בצורה דומה", "לדבר עם התלמיד התוקף", "לא לעשות דבר". עבור כל סוג אלימות ניתן היה לבחור רק דרך פעולה אחת. לוח 3 מציג את הממצאים שהתקבלו.

העצה ומאפייני הילד: לא נמצאו הבדלים מובהקים בעצה הניתנת לבנים לעומת בנות או בזו הניתנת לילדים שנפלו קורבן לאלימות לעומת אלו שלא.

לוח 3: התגובה בה הורים ייעצו לילדם לנקוט בתגובה לאלימות מצדו של ילד אחר (N=502)

	לפנות למבוגר		להחזיר בצורה		לדבר עם התלמיד	
	בבית הספר		דומה		התוקף	
אלימות פיזית	87%	11%	2%	0%	לא לעשות דבר	
אלימות מילולית	83%	9%	6%	2%	לא לעשות דבר	
אלימות מקוונת	91%	2%	3%	3%	לא לעשות דבר	

העצה ומאפייני מסגרת בית הספר: נמצא הבדל מובהק בעצה הניתנת לילדים בשכבות בית הספר השונות, בתגובה לאלימות מילולית בלבד ($p=0.018, \chi^2(6)=15.3$): העצה שניתנה לכ-85% מתלמידי היסודי וחיטובות הביניים היא לדבר עם מבוגר בבית הספר (ול-7% ניתנה העצה להחזיר בצורה דומה). לעומתם, 72% מהורי תלמידי התיכון יפנו את ילדם לדבר עם מבוגר בבית הספר, וכחמישית ייעצו לילדם להחזיר בצורה דומה כנגד אלימות מילולית. לא נמצאו הבדלים מובהקים בעצות שינתנו לילדים בזרמי החינוך השונים.

מעורבות ההורים במניעת אלימות

ההורים נשאלו לגבי נכונותם להתנדב בבית הספר על מנת לסייע למניעת אלימות. חמש דרכים אפשריות להתנדבות הוצגו להורים: תורנות בהסעה, תורנות בהפסקה, מתן הרצאות לתלמידים, הובלת יוזמה בתחום, השתתפות בצוות הורים למניעת אלימות. לגבי כל אחת מהדרכים התבקשו ההורים לסמן את מידת נכונותם מ"בכלל לא" (1) ל"במידה רבה מאוד" (5). לוח 4 מציג את התפלגות תשובות ההורים

בנוגע לנכונותם להתנדב במסגרת הפעילויות השונות. יתכן כי אחוז הנכונות הנמוך יחסית להתנדב לתורנות בהסעה נובע מהעובדה שמרבית הילדים אינם נוסעים לבית הספר בהסעות. בניתוח הנתונים יצרנו מדד התנדבות המשקף את מספר הדרכים (מתוך חמש) שמוכן ההורה לעסוק בהן במידה רבה או במידה רבה מאוד. נמצא כי 63% מההורים מוכנים לסייע לפחות בדרך אחת, ו-16% מוכנים לסייע בכל דרך (100% במדד). לא נמצאו הבדלים במדד בין שכבות בית הספר (יסודי, חטיבת ביניים, תיכון), אולם נמצאו הבדלים מובהקים בין הזרמים ($\chi^2(10)=22.17, p=.014$): 53% מההורים בזרם החרדי אינם מוכנים להתנדב כלל (0% במדד), לעומת 44% מההורים בזרם הממלכתי-דתי, ו-32% מההורים בזרם הממלכתי.

לוח 4: מידת נכונות ההורים להתנדב בבית הספר על מנת לסייע למניעת אלימות ($N=502$)

הפעילות	בכלל לא/ במידה מועטה	במידה בינונית	במידה רבה/ רבה מאד
מתן הרצאות לתלמידים	39.6%	19.3%	41%
תורנות בהפסקה	44.8%	19.3%	35.9%
תורנות בהסעה*	48.4%	20.1%	31.5%
חברות בצוות הורים בנושא הובלת יוזמה בתחום	34.1%	22.7%	43.2%
	38.2%	23.9%	37.8%

*הערה: מבין ההורים שילדם נוסע בהסעות, 40% מההורים הצהירו על נכונות להתנדב כתורנים בהסעה במידה רבה או רבה מאוד, ועוד 23% הראו נכונות במידה בינונית.

התמודדות עם חרם חברתי – ניתוח איכותני

נוכח החשיבות המיוחדת של חרם חברתי במסגרת התופעה הכללית של אלימות בבתי ספר, הרחבנו את איסוף הנתונים ובקשנו מההורים לענות על השאלה הפתוחה: כיצד, לדעתך, על בתי ספר להתמודד עם חרם חברתי?

ניתחנו את התשובות שהתקבלו בשתי שיטות של ניתוח איכותני:

א. **ניתוח תוכן:** מטרת הניתוח הייתה לזהות נושאים כלליים (תמות) אשר עולים מתוך הנתונים ומאירים היבטים שונים בתפיסות המשיבים על דרכי התמודדות עם חרם חברתי. הניתוח היה

מונחה-נתונים, כלומר תשובות ההורים לא שויכו לקטגוריות תיאורטיות מוגדרות מראש אלא צמחו באופן ישיר מהתגובות הגולמיות.

ב. **ניתוח לשוני:** מטרת הניתוח היא להאיר את משמעות החרם החברתי והדרכים להתמודדות עימו, על סמך השפה בה השתמשו המשיבים. הניתוח הלשוני מבוסס על ההנחה, כי השפה (**איך** מתארים את התופעה) חושפת משמעויות של התופעה, שאינן באות לידי ביטוי בניתוח התוכן (**מה** אומרים בנוגע לתופעה). הניתוח הלשוני מבוסס על זיהוי של מבנים לשוניים בתשובות הגולמיות (כגון זמנים, בניינים, מטפורות) ופרשנות שלהם בהקשר לנושא הנחקר.

ניתוח תוכן

הניתוח העלה שלוש תמות מרכזיות, שכל אחת מהן נחלקת למספר קטגוריות. לוח 5 מציג את הכותרות של התמות והקטגוריות. פירוט והצגה של דוגמאות מוצגים אחרי הלוח.

לוח 5: תמצית הממצאים של ניתוח תוכן להצעות בדבר התמודדות עם חרם חברתי

תמות	אסטרטגיות
מניעה של חרם חברתי	מניעה ראשונית – יצירת אווירה של קירבה מניעה שניונית – חינוך והסברה מניעה שלישונית – התערבות ממוקדת בילדים פגיעים
פעולות בעקבות חרם חברתי	הטלת עונשים טיפול בילד הנפגע מהחרם
תהליך ההתמודדות	גישה בלתי מתפשרת שיתוף פעולה בין גורמים מעורבים

א. מניעה של חרם חברתי

התמה של מניעת חרם חברתי בכיתה כוללת מגוון אסטרטגיות המכוונות למנוע תופעות של חרם. השימוש במונחים מניעה ראשונית, שניונית ושלישונית לקוח מתחום הרפואה⁵, והוא מציין הדרגתיות של אסטרטגיות המניעה, החל מאסטרטגיה כללית וכלה באסטרטגיה הממוקדת באוכלוסייה בסיכון. **מניעה ראשונית – יצירת אווירה של קירבה:** קטגוריה זאת מתבטאת בפעולות המכוונות ליצירת קרקע רגשית של קרבה ואחוזה, שתמנע צמיחה של פעולות אנטי-חברתיות בכיתה. פעולות אלה אינן מכוונות באופן בלעדי לחרם חברתי, אלא לקידום רווחה רגשית חברתית, שיש בה משמעות מחסנת של חרם חברתי. דוגמאות:

- הסברה וחינוך לערכי חברות, שיתוף, קבלת האחר, מניעת תחרותיות בין הילדים ויצירת אווירה שבה לכל אחד יש מקום והוא מוערך, נחוץ, חשוב, אהוב ומתקבל כפי שהוא.
- יש לבצע פעילות חברתית עם כלל התלמידים בכיתה שיהווה חיבור ויהדק את הקשרים בין התלמידים ובכך החרם החברתי יכול להיעלם מהמפה
- ליצור ערבי חברה מהנים
- הרבה הרצאות ועידוד גיבושים

מניעה שניונית – חינוך והסברה בנוגע לחרם חברתי: קטגוריה זאת מתבטאת במגוון של אסטרטגיות, הכוללות פעולות של חינוך והסברה הממוקדות בחרם חברתי ומיועדות להעלות למודעות את ההשלכות ההרסניות שבו. אסטרטגיות אלה שונות זו מזו באופיין הדידקטי: חלקן פועלות באמצעות מקור חיצוני (מורה או מומחה) המעביר לתלמידים מסרים בדבר הסכנות של החרם וחלקן פועלות על פי עקרונות של למידה שיתופית ועושות שימוש בטכניקות שונות כגון ניתוח סיפורים וסימולציות. המשותף לרוב ההצעות האלה הוא האינטנסיביות של שילובן בתוכנית הלימודים, כלומר הן משולבות לא כאירוע חד פעמי אלא כפעילות בעלת נוכחות ברורה ומתמשכת. דוגמאות:

- מאמין ששיחות שבועיות במהלך שיעור מפתח הלב ולאחר מכן בשיעורי חברה אפילו ברמת האזכור במספר דקות בודדות אבל רציף וקבוע בסוף מחלחל לתודעה וגורם לשינוי.
- לימוד הנושא בהרחבה תוך סימולציות ע"מ להמחיש לילדים את הנושא והתחושות

⁵ בתחום הרפואה, מניעה ראשונית מוגדרת כפעולות המבוצעות בכל הקהילה (כדוגמת הסברה) במטרה למנוע תחלואה; מניעה שניונית מוגדרת כפעולות המבוצעות באוכלוסייה עם סיכון פוטנציאלי לתחלואה ומניעה שלישונית מוגדרת כפעולות המבוצעות בקרב קבוצה ספציפית של אנשים עם סיכון ברור לתחלואה

- מסע הסברים משולב בסיפורים מעשיים ומרתקים אודות תחושות הילד הקרבן בשילוב ציטטות מהמקורות (ביהדות כמובן) ונתינת תחושה לילדים שאם הם בצד המוותר והנותן הם נהיים 'מלכים'.
- לדעתי יש לעשות כינוס בית ספרי להציג את הנושא בצורה ישירה
- ליצור מערכי הסברה, מערכי שיעור שבהם הילדים עובדים בצוותים וכל פעם הצוותים משתנים בהתאם לראיית המערכת
- לעצור את תוכנית הלימודים ולהתעסק רק בזה באמצעות סרטים/ הרצאות/ שיחות עם מגוון רחב של אנשים בכלל ואנשי מקצוע בפרט
- לספר על מקרה דומה ועל ההשלכות שעלולות להיות למצב חברתי לא טוב. ליצור אצל התלמידים יחס ואחריות כלפי האחר.

מניעה שלישונית - התערבות ממוקדת בילדים פגיעים: קטגוריה זאת התבטאה בהצעות להתערבויות יזומות על ידי המורים, המכוונות לסייע לתלמידים הפגיעים מבחינה חברתית, המועדים להיות קורבנות של חרם. קטגוריה זאת הופיעה בשכיחות מועטה, אולם היא מייצגת תפיסה מעניינת המייחסת למורים בפרט, ולבית הספר בכלל, תפקיד יותר פעיל ויזמי, במניעת חרם חברתי. דוגמאות:

- המורים צריכים לדאוג לקשרים בין הילדים החלשים. תמיד יש כמה שהם פחות מקובלים. הצוות החינוכי צריך לנסות לחבר ביניהם. מספיק שיש חבר אחד והחיים נראים אחרת
 - לעשות מפגשים ופעילויות בקבוצות קטנות דווקא עם ילדים שפחות מסתדרים ביניהם
 - יש לעקוב בהפסקות אחר הילד המנודה ולדאוג לו לחברה מקרב הכיתה או מקרב שכבות גיל גבוהות יותר. יש לתגמל ילדים על התנהגות יפה וחברית.
 - על בית הספר לדאוג כי לתלמיד המוחרם יהיה לפחות חבר/אחד/ת בבית הספר
 - על הצוות החינוכי להיות מאוד אקטיבי למניעת חרם
- היו גם הצעות לאיתור מוקדם של חרם באמצעות תיבה להודעות אנונימיות או "ריגול" של אדם חיצוני ברשתות חברתיות.

ב. פעולות בעקבות חרם חברתי

ענישה: שכיחות התגובות בקטגוריה זאת הייתה גבוהה מכל קטגוריה אחרת, דבר המלמד ככל הנראה על המשמעות החמורה של תופעת החרם בעיני ההורים ועל המטען הרגשי השלילי הצמוד לתופעה זאת. ההורים העלו מגוון של דרכי ענישה, אך ברובן הגדול היה מרכיב של הרחקה מבית הספר. דוגמאות:

- יש להרחיק מיידית את גורם החרם מבית הספר לכמה שבועות.
- להרחיק את הילד שהתחיל את החרם מבית הספר. מבחינתי זה ילד מסוכן לסביבה.

- להשהות תלמידים אשר אחראיים ולקחו חלק פעיל בחרם ל 3 ימים לפחות, כך שזה ישפיע גם על ההורים שייקחו חלק בענישה כי חינוך בראש ובראשונה בא מהבית.
- שיחה נוקשה עם ההורים השהייה של שבוע ולאחר מכן להיות בתנאי אם המקרה יחזור.
- להשהות את הילד לשבועיים וכל היום בבית צמוד לאמא שלו, בלי בילויים, בלי טיולים, בלי טלוויזיה, בלי כלום, ואז נראה אם שוב הוא ירים ידיים.
- משימות של תרומה לקהילה במסגרת שעות בית הספר ואחריהן, עבודה להגשה עם ציון מחייב בתחום השלכות של חרם חברתי, התנצלות פומבית בפני הילד המוחרם ובפני הוריו.

טיפול בילד הנפגע מהחרם: קטגוריה זאת הופיעה בשכיחות נמוכה וכללה הצעות לתמוך בילד שנפל קורבן לחרם החברתי, לעודד אותו ולהעצים אותו. דוגמאות:

- ראשית יש לפנות לילד שעושים עליו חרם ולשוחח עימו להבין אם הוא במצוקה.
- לתת לתלמיד המוחרם תפקידים בבית ספר וזה עוזר להסרת החרם.
- להעצים ילדים שעוברים חרם. לתת להם מקום בכיתה ובפעילויות בית ספריות.

ג. תהליך ההתמודדות עם החרם

בשונה משתי התמות הקודמות, אשר כללו אסטרטגיות פעולה להתמודדות עם החרם, התמה השלישית מתייחסת לתהליך ההתמודדות, ללא קשר לאסטרטגיה בה נוקטים. ניתוח תשובות ההורים העלה שני מאפיינים של תהליך ההתמודדות. שני המאפיינים הללו קבלו ביטוי מאד ברור בתשובות ההורים והופיעו בחלק לא מבוטל מן התשובות.

גישה בלתי מתפשרת: קטגוריה זאת מבטאת את הגישה שבה ממליצים ההורים לנקוט, בתהליך הטיפול בחרם חברתי בבית הספר. ההתמודדות מול חרם חברתי צריכה להיות מונחית על ידי גישה נוקשה, בלתי מתפשרת המגייסת את כל המאמצים למנוע את התופעה. דוגמאות:

- [לטפל בחרם] בצורה ברורה שאינה משתמעת לשתי פנים.
- כל זאת צריך כבר בתחילת שנה להגדיר שאין כל סובלנות כלפי התנהגות שכזו ויהיו לכך השלכות מחמירות.
- בצורה הכי נוקשה ולא מתפשרת.
- למצוא כל דרך להפסיק את העניין.
- יש משמעות להעברת מסר חד משמעי שחרם לא יתקבל בביה"ס ומחוצה לו.

שיתוף הורים וצוות חינוכי: הטיפול בחרם החברתי אמור להיעשות בגישה מערכתית, המערבת את המערכות השונות שיש להן נגיעה לחרם: הילדים, הצוות החינוכי, ההורים ולעיתים גם גורמים חיצוניים, כגון העירייה והפיקוח. ההמלצה הברורה של המשיבים לסקר, בדבר עירוב גורמים שונים בטיפול באירוע של חרם, מעיד ככל הנראה על החומרה הקיצונית של מעשי חרם, דבר המצריך הרחבת הטיפול מעבר לזירה המקורית שבה התרחש האירוע, והפעלת "כל התותחים" לצורך מיגורו. דוגמאות:

- **לשתף את כל הגורמים בביה"ס הקשורים לתלמיד: הנהלה, מורים, הורים ובמידת הצורך גם פיקוח.**
- **לערוך כנס עם וועד ההורים וצוות אנשים מקצועיים בענין ולערב גם את העירייה ואחר כך להעסיק מסקנות.**
- **לערב את כל הורי וילדי הכיתה והשכבה ולדבר איתם על חשיבות המקרה ועל השלכותיו שלעיתים קטלניות, כולם צריכים לקחת חלק ולדבר עם הילדים על מנת למנוע חרם**
- **עבודה עם ההורים רק בהדרכות הורים, לימודי הורות ותמיכה רגשית, שיקופים, העשרת ידע והחשיבות של הצבת גבולות. שיעורי הורות כבר בבתי הספר, קורסי הורות בלימודים גבוהים.**

ניתוח לשוני

כאמור, הניתוח הלשוני עשוי להעמיק את הבנת המשמעות של חרם חברתי בעיניהם של ההורים, שכן הוא חושף רבדים פחות מודעים במשמעות התופעה, כפי שבאים לידי ביטוי בשפה שבה עשו שימוש בתשובותיהם. באופן כללי, הניתוח הלשוני מעיד על כך, כי לחרם חברתי על ילדים בבית הספר יש מטען רגשי ומעורבות חזקה בתודעה של ההורים. חלק מן ההורים הגיבו מתוך התנסות אישית – כתלמידים, בשעתו, או כהורים לילדים שנפלו קורבן לחרם – ובשפה שלהם ניכרת סערה רגשית, כגון "הבן שלי חווה זאת ללא תמיכה מבית הספר עד שלא זעקתי את כאבו". ניתן היה ללמוד על המעורבות הרגשית החזקה של כלל ההורים, מתוך התשובות הארוכות שניתנו לשאלה זאת. בתשובה לשאלה על הצעות להתמודדות עם תופעת האלימות, חלק גדול מן התשובות היו קצרות, ומספר המילים הממוצע לתשובה היה 10. לעומת זאת, רוב התשובות לשאלה על החרם לא היו קצרות, חלק מהן היו מפורטות וארוכות, ומספר המילים הממוצע היה 13.5.

בתשובות ההורים ניתן היה לזהות מספר מאפיינים לשוניים בהם עשו שימוש לתיאור התופעה של החרם החברתי:

- שימוש במונח "מיידיות": "השעיה מיידית של הילדים המחרימים"; "לעצור אותו במיידית"; "על בית הספר לדאוג להפסקה מיידית של החרם". ניתן ללמוד מכך, שההורים רואים את החרם כסכנה, ואפילו כמצב חירום, המחייב נקיטה של פעולה מיידית להסרתו.**

- ב. שימוש המילים הלקוחות מהשדה הסמנטי של חיסול: "למגר את התופעה"; "להילחם בה בכל הכוח"; "לגדוע ביד קשה את התופעה עוד בתחילתה"; "סילוק הילד האחראי לאירוע מבית הספר". ניתן ללמוד מכך כי ההתמודדות מול תופעת החרם אמורה להיות מכוונת לחיסולו המוחלט. מסקנה זאת נתמכת על ידי שימוש בביטויים המעידים על טוטאליות, כגון: "אפס סובלנות"; "טיפול קיצוני".
- ג. שימוש בפועל המודלי "חייב": "בית הספר חייב להתעורר"; "חייבת להיות תוכנית מניעה"; "חייבים לעקור את זה מהשורש". עולה מכאן התפיסה בדבר ההכרח לפעול כנגד תופעת החרם החברתי.
- הניתוח הלשוני מאיר, אם כך, את משמעות החרם בעיני ההורים כמצב חירום, המחייב נקיטה של צעדים קיצוניים במטרה למגר אותו לחלוטין.

לסיכום, אחת התשובות לשאלה על התמודדות מול החרם, שניתנה על ידי משתתף במחקר הממלא תפקיד של מחנך כיתה, מגלמת בתוכה חלק נכבד מן הממצאים שעלו בניתוח האיכותני: "הטיפול העיקרי הינו מניעתי. כמחנך, הנושא החברתי הוא ראשון במעלה אצלי בכיתה. החל מהיום הראשון של השנה, ישנו שיח מתמשך ומורחב הנוגע למערכת היחסים הפנימית בין התלמידים לבין עצמם, כאשר המסר הברור הוא שכל דבר ניתן להכלה, מלבד אלימות מילולית ובוודאי פיזית כלפי תלמיד אחר. במסגרת שיח זה, אני מלמד את התלמידים לזהות תלמיד הנמצא במצוקה, ולדווח לי על כך באופן מידי. בסיטואציות כאלו, אני רותם תלמידים אחרים בצורה דיסקרטית, לעזור לילד הנפגע ולתמוך בו. התיאור הנ"ל אינו ממצה כלל ואינו מקיף את כלל הפעולות שבהם אני נוקט, אך הוא ממחיש את הקו החינוכי".

סיכום

המחקר הנוכחי ביקש להרחיב את הבנתנו בנוגע לתופעת האלימות בבתי הספר, מידת המסוגלות של בתי הספר במניעת אלימות, ורמת הסמכות העומדת לרשות המורים בהתמודדות עם האלימות בבית הספר, כפי שאלו נתפסים על ידי הורים לתלמידים. על כן, דגמנו אקראית 502 הורים כמדגם מייצג של אוכלוסיית המחקר: הורים לילדים הלומדים במערכת החינוך הממלכתית, ממלכתית-דתית, וחרדית, בכיתות א'-יב'.

ממצאי המחקר העלו כי האלימות בבתי הספר נפוצה, בעיקר בבתי הספר היסודיים בהם כשליש מהתלמידים נופלים קורבן לאלימות. אחוז התלמידים שחוו אלימות כצופים מהצד גבוה עוד יותר. בנוסף, 40% מההורים שילדיהם נוסעים בהסעות לבית הספר ו/או חזרה הביתה דיווחו כי ילדיהם חוו אלימות בהסעה (כקורבן, תוקפן, או צופה מהצד). יתכן כי האלימות הנחוות על ידי תלמידים אף גבוהה יותר שכן הורי התלמידים מרוחקים פיזית מבית הספר ועשויים שלא להיות מודעים לחלק מחוויות האלימות הנחוות על ידי ילדיהם (UNESCO, 2017). זאת ועוד, נמצא כי הסבירות של בנים ליפול קורבן לאלימות גבוהה יותר מזו של בנות, כמו גם של תלמידים שאינם מקובלים חברתית. ארבעה מתוך כל 10 תלמידים שהוגדרו על ידי הוריהם כ"לא מקובל, אך לא מציקים לו" נפלו קורבן לאלימות במחצית השנה האחרונה, ויחד עם זאת, האלימות לא פסחה גם על כל ילד חמישי בקרב קבוצת ה"מקובלים" חברתית. כשבוחנים את כל הממצאים האלה יחדיו מתקבלת התמונה כי אלימות בית-ספרית, כפי שנתפסת על ידי הורים לתלמידים, היא תופעה רחבה בעלת פוטנציאל השפעה על חלק ניכר מהתלמידים.

זאת ועוד, נראה כי לאלימות השפעה שלילית ארוכת טווח, מעבר למצב הנקודתי בה היא נחוות שכן, על פי דיווחי ההורים, רק 66% מהתלמידים מרגישים מוגנים בסביבה הבית-ספרית, וכל ילד חמישי מרגיש חשוף ופגיע ברוב המקומות בבית הספר. עוד עלה מהממצאים כי תחושת המוגנות נמוכה יותר בשירותים ובמעברים בין ההפסקות לשיעורים (ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצאים קודמים שהראו כי האלימות גבוהה יותר באזורים בהם ישנה פחות השגחת מבוגר, UNESCO, 2017). בנוסף, נמצא כי תלמידים שנפלו קורבן לאלימות במחצית השנה האחרונה מרגישים פחות מוגנים בבית הספר בהשוואה לעמיתיהם שלא נפלו קורבן. יחד עם זאת, אפילו בקרב האחרונים כרבע מהתלמידים אינם מרגישים מוגנים באופן מלא בסביבה הבית-ספרית. נתונים אלו מציעים שאלימות בית-ספרית היא תופעה אשר לה השפעה נרחבת על האקלים הבית-ספרי. בהתאם לכך, 64% מההורים מאמינים שלאקלים הבית-ספרי השפעה רבה על האלימות בבתי הספר. אווירה של אלימות בעקבות ריבוי מקרים של אלימות עשויה לעורר חרדה מתמשכת ותחושה של העדר מוגנות בקרב כלל התלמידים. באקלים כזה, תלמידים עשויים לראות במורה

כדמות חינוכית שלא ניתן לסמוך עליה, ואיכות הלמידה של כלל התלמידים עשויה להיפגע (UNESCO, 2017). בכך, מחיר האלימות גבוה יותר ממה שמשתקף במספר הקורבנות.

המחקר הנוכחי ביקש גם להבין, על פי תפיסת ההורים, כיצד פועלים בתי הספר על מנת למנוע אלימות ולהתמודד, וכן את המידה בה קיימת שותפות בין הורים לבתי הספר בנושא זה. יתכן כי הממצא לפיו 84% מההורים ייחסו את החינוך בבית ו-64% ייחסו את האקלים הבית ספרי כבעלי השפעה על תופעת האלימות בבתי הספר מצביע יותר מכל על כך שיש מקום לשותפות בין ההורים לבתי הספר בהתמודדות עם אלימות. יותר ממחצית ההורים השיבו כי נושא האלימות נדון בבית הספר של ילדם, אולם כ-40% השיבו שהנושא לא נדון בבית הספר. יתכן כי נתון זה יכול להסביר מעט את מידת האמון של ההורים בדמויות בית ספריות בטיפול במקרים של אלימות. רק ל-60% מההורים אמון במנהל בית הספר ומחנך הכיתה כבעלי מסוגלות לטפל במקרים של אלימות. אחוז ההורים הנותנים אמון ביועץ החינוכי נמוך מכך, אולי מפני שדמות היועץ פחות מוכרת ונגישה להורים. בנוסף, רק כרבע מההורים נותנים אמון במערכת החינוך בנוגע לטיפול במקרים של אלימות. יתכן שממצא זה משקף את הריחוק שבין מערכת החינוך למתרחש בבתי הספר וההבנה שתפקיד המערכת הוא בעיקר ברמת עיצוב המדיניות.

עניין מידת האמון של ההורים בגורמים הבית-ספריים הינו מורכב. מחד, יש מקום לשיפור במידת האמון כי בידי הגורמים הבית-ספריים היכולת לטפל באירועי אלימות, ומאידך, רוב ההורים (83-91%, כתלות בסוג האלימות) ייעצו לילדיהם לפנות למבוגר בבית הספר באם יפלו קורבן לאלימות. בנוסף, הרוב המכריע של ההורים (96%) מסכימים, במידה זו או אחרת, שיש לאפשר למורים להרחיק פיזית ילד שמהווה סכנה לסביבתו. ממצאים אלו מציעים כי ישנה הבנה בקרב ההורים באשר להשפעות מרחיקות הלכת שיש לאלימות בית-ספרית על כלל התלמידים וסביבת הלמידה וכי קיימת נכונות מצד ההורים לתמוך בגורמים המקצועיים בתוך בית הספר במאמציהם להתמודד עם אלימות. תפיסת השותפות באה לידי ביטוי גם בנכונותם של כשני-שליש מההורים להתנדב על מנת לסייע למניעת אלימות. זאת ועוד, יתכן שיש מקום לפתח מודל שיתופי שכולל ממדים נוספים מעבר להתנדבות ההורים במסגרת בית הספר לאור הממצא כי, על פי תפיסות ההורים, החינוך בבית והאקלים הבית-ספרי הם שני הגורמים הראשיים בהשפעתם על תופעת האלימות הבית ספרית.

הבדלים בין מגזרי החינוך השונים

בחינת ההבדלים בין מגזרי החינוך השונים לא הייתה אחת ממטרות המחקר. יחד עם זאת, עלו הבדלים משמעותיים בין המגזרים ששווה לתת עליהם את הדעת ואולי להרחיב את ההבנה בנושא במחקר המשך. בתי הספר החרדיים דנים פחות בנושא האלימות עם ההורים ואחוז ההורים שדיווח כי האלימות קיימת

בבית הספר במידה בינונית עד רבה נמוך יחסית (16%). מנגד, על פי דיווחי ההורים, הסבירות של ילדים בזרם החרדי לחוות אלימות (כקורבן, תוקפן, ו/או צופה מהצד) דומה לסבירות של ילדים בזרמים האחרים. האמון הניתן בגורמים הבית-ספריים בזרם החרדי בטיפול במקרי אלימות גבוה יותר מהאמון הניתן על ידי הורים בזרמים האחרים. ויחד עם זאת, האמון הניתן במערכת החינוך דומה בזרמים השונים. כך שהפער בין מידת האמון הניתנת לגורמים הבית-ספריים למידת האמון במערכת החינוך הוא הגדול ביותר בזרם החרדי. זאת ועוד, נכונות ההורים בזרם החרדי להתנדב על מנת לסייע במניעת אלימות נמוכה יותר בהשוואה להורים בזרמים האחרים. יחדיו, יתכן כי ממצאים אלה מצביעים על תפיסת תפקידים מסורתית יותר, ושותפות פחותה יותר בין הורים לבית הספר, בזרם החרדי לעומת הזרמים האחרים.

מקורות

בנבנישתי, ר', חורי-כסאברי, ר', אבי אסטור, ר' (2006). אלימות במערכת החינוך – דברי פתיחה. מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית, 23.

גילת, י' (2019). תפיסת החשיבות של מטרות מערכת החינוך בעיני הציבור בישראל. מכללת לוינסקי לחינוך: דוח מחקר.

חוזר מנכ"ל (2015). אקלים חינוכי מיטבי והתמודדות מוסדות חינוך ירושלים: משרד החינוך.

<https://apps.education.gov.il/Mankal/Horaa.aspx?siduri=132>

ראמ"ה (2018). ניטור רמת האלימות בבתי-הספר לפי דיווחי תלמידים: נתונים מתוך סקרי ניטור

אלימות תשס"ט-תשע"ז. <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITs/Rama>

ראמ"ה (2017). עמדות הורים כלפי מערכת החינוך, שנה"ל תשע"ו.

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Rama/MivchanimArtzyim/Seker_Horim.htm

UNESCO (2017). School violence and bullying: global status report.